

Vermes Géza: Jézus változó arcai. In: MÉRLEG: (36.) 2000/4. 444-451.

VERMES GÉZA

JÉZUS VÁLTOZÓ ARCAI

F o r r á s : előadás a KMÉM-Pax Romana Innsbrucki Tanulmányi Napjain 2000. október 13-án. Szerkesztett változat.

A s z e r z ő neves bibliatudós, történész, az Oxfordi Egyetemen a judaisztika professor emeritus-a, az Angol Tudományos Akadémia rendes tagja. Életrajzi és bibliográfiai utalásokat alábbi előadása bőven tartalmaz. A szerzőnek a Holttengeri tekercsekről írt "The Complete Dead Sea Scrolls in English" és "The Dead Sea Scrolls" c. műveit 1985/1. számunkban ismertettük (85. l.). Nemeshegyi Péter SJ 1998/2. számunkban értékelte Vermes Géza Jézus-trilógiáját és önéletrajzát, amiről még levélváltás olvasható az ezt követő számainkban. Az önéletrajz a 2000. évi könyvhétre "Gondviselésszerű véletlenek" címmel a budapesti Osiris gondozásában, Sárközi Máttyás fordításában magyarul is megjelent.

Ha hiszünk egy gyakran ismételt mondásban, akkor úgy vélhetjük, a Jézusról szóló könyvek rendszerint többet mondanak szerzőikről, mint Jézusról. Ezzel a véleménnyel nem értek egyet, vagy legalábbis úgy tartom, hogy rám nem vonatkozik, mert én a kivételt képviselem. Ennek magyarázata, ha szükséges, részletesen a *Providential Accidents* (London, 1998; "Gondviselésszerű véletlenek", Budapest, 2000) című önéletrajzomban található meg. Jézus iránti érdeklődésem nem vallásos zárandoklásom gyümölcse. Egy teljesen asszimilált és a judaizmussal nem sokat törődő magyar zsidó család fia vagyok. Hatéves koromban szüleimmel együtt megkeresztelt az akkori gyulai plébános, a nemrégiben boldoggá avatott *báró Apor Vilmos*. A következő 26 év folyamán katolikus maradtam, először mint iskolás gyermek és gimnazista, azután mint nagyváradai egyházmegyes kispap, és 11 évig mint a Notre-Dame de Sion atyák rendjének tagja, ebből 6 évig mint kizárólag tudományos kutatással foglalkozó szerzetespap. 1957-ben elhagytam Siont, és megnősültem. Ezután 10 évig tapogatózva kerestem lelki életem útját, mígnem lassacskán, a hatvanas évek végén, zivatar és földrengés nélkül észrevétlenül megint zsidó gyökereimnél találtam magam, anélkül azonban, hogy készen állhattam volna a mózesi törvény 613 pozitív és negatív parancsolatának kivétel nélküli betartására. De amint már említettem, Jézus iránti érdeklődésem nem ennek az odisszeának a következménye volt. Ha saját Jézus-értelmezésem személyes tapasztalatra támaszkodik, ez azért lehetséges, mert belsőleg ismerem mind a kereszténységet, mind a zsidó vallást. Teológiai tanulmányaim folyamán, a leuveni jezsuiták egyetemén az Újszövetség egyáltalán nem vonzott. Az újtestamentumi Szentírást professzoraim hittudományként adták elő. Engem a történelmi igazság érdekelt. Rajongásom fókuszpontja először a héber Ószövetség volt, valamivel később pedig az akkor nemrégiben fölfedezett holt-tengeri tekercsek tanulmányozása, amely tudományos működésem éveiben folyamatosan lekötötte figyelmemet. A qumráni kéziratokról szóló doktori disszertációm 1953-ban jelent meg franciául, ezt követte angol szövegfordításom 250 oldalas első kiadása 1962-ben. E könyvecske 1997-ben majdnem 700 oldalas testes kötetűvé növekedett, *The Complete Dead Sea Scrolls in English* ("Az összes Holt-tengeri tekercsek angolul") címen. A Qumrán-kutatás elvezetett a Biblia ősi zsidó magyarázatának tanulmányozásához,

amelynek tetőpontja az 1961-ben megjelent *Scripture and Tradition in Judaism* ("Biblia és hagyomány a judaizmusban") volt. Akkor nyílt először alkalmam arra, hogy komolyan megvizsgáljam az Ószövetség értelmezését az Újszövetségben. Az 1960-as évek közepétől kezdve két oxfordi kollégám társaságában részt vettem egy több mint 20 évig tartó kollektív kutatómunkában, amelynek a célja *Emil Schürer: Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi, I-II* (Leipzig, ³1901/1909, "A zsidó nép történelme Jézus Krisztus idejében") című modern klasszikus tanulmányának revidálása, kibővítése és átírása volt. E mű 1973-ban, 1979-ben és 1986-87-ben Edinburghban jelent meg *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ, I-II-III.1-III.2* címmel. Az első kötet befejezése után elhatároztam, hogy egy kis ideig vakációzom, s valami kellemes és élvezetes témába vágom a fejszémet. Úgy terveztem, a frissen szerzett részletes történelmi ismeretek fényében újra átvizsgálom az evangéliumok Jézusról írt beszámolóit; pontosabban az Újszövetséget a korabeli judaizmus tengerébe akartam bemeríteni, remélve, hogy így majd felfedezhetem a történelem Jézusát zsidó kortársainak szemében, fülein és mentalitásán keresztül. A történelem Jézusát akartam szembeállítani azzal a Krisztussal, akit kétezer évi keresztény hit és teológia torztükréből ismerünk. Így született meg 1973-ban a *Jesus the Jew* ("A zsidó Jézus", Budapest, 1995), amely főként Jézus személyiségének elemzését tartalmazta. A könyv váratlan érdeklődést keltett, és az eredeti angol és amerikai kiadás után még hét más nyelvre is lefordították. 1973 után tízéves szakaszokban a trilógia másik két kötetét is megírtam. *Jesus and the World of Judaism* ("Jézus és a judaizmus világa", Budapest, 1997) című könyvemben nagy vonalakban vázoltam az evangélium tanítását; a *The Religion of Jesus the Jew* ("A zsidó Jézus vallása", Budapest, 1999) pedig Jézus mint hívő ember portréját tükrözi.

Új kötetem, *The Changing Faces of Jesus* (London, Allen Lane/The Penguin Press, London/New York/Ringwood, Victoria, Australia/Toronto/Auckland, 2000, 274 l., kve 18,99 GBP; "Jézus változó arcai" címmel 2001-ben a könyvhétre jelenik meg *Sárközi Mátyás* fordításában a budapesti Osiris gondozásában), már a negyedik tanulmányom Krisztus személyiségéről. A londoni *Times*-ban megjelent könyvismertetés szerint a "Jézus változó arcai"-nak olyan a témája, amely egyszerre meghökkenti és fellelkesíti az olvasókat. Számos közös szálon kapcsolódik az előző trilógiához, és gyakran támaszkodik annak eredményeire, ennek ellenére teljesen önálló munka. A kutatást ezúttal szélesebb fronton vezetem. Nemcsak az első három evangéliummal foglalkozom, amelyek a szakértők szerint közelebb állnak a történelmi valósághoz, hanem Szent János evangéliumával, Szent Pál leveleivel, és az Újszövetség egyéb könyveivel is. Ezenfelül általánosabb olvasóközönséghez fordulok, és egészen új foratókönyvet követelek. A trilógiát elsősorban a történelem kutatásának szenteltem; itt irodalmi és történelmi analízisről van szó. A "Jézus változó arcai"-ban megpróbálom rekonstruálni az Újszövetség különböző rétegeiben fellelhető négy Jézus-arc képet, mielőtt az evangéliumi hagyomány legalsó szintje alatt rejtőzködő ötödik portréhoz fordulnék.

Az arcképek ismertetése nem egyszerűen a kronológiát követi, hanem az eszmék kifinomulásának útját. Először János evangéliumát, az újszövetségi krisztológia Mount Everest-jét tanulmányozom, azt az evangéliumot, amelyben az Újszövetség legkésőbbi és legelőrehaladottabb Jézus-portréját találjuk, és amely a második század első évtizedére keltezhető. János szemléletmódja egészen más, mint a korábbi szinoptikus evangéliumok nézőpontja. Beszámolójának a szenvedéstörténet kivételével úgyszólván semmi köze a Máté, Márk és Lukács által leírt eseményekhez. János evangéliuma alig említi Jézus alapvető tanítását az Isten országáról. Továbbá a szinoptikus evangélisták

Jézusának tömör közmondásait és Istenre összpontosító, élénk párbeszédeit terjengős és ismétlésekkel teli tanításokkal helyettesíti. A szinoptikusok Jézusa Istenről beszél, Jánosé azonban folyvást önmagáról elmélkedik. Ebben az evangéliumban nem valódi, hús-vér galileai karizmatikussal találkozunk; János Jézusa ideiglenesen a földre száműzött mennyei jövevény, aki nagyon vágyik rá, hogy visszatérhessen égi honába. János prológusának remekül kiválasztott 252 görög szava kristálytisztán foglalja össze a negyedik evangéliumot, az újszövetségi teológia hegycsúcsát. A Logosz, vagyis Isten örök igéje, részt vett a világ teremtésében, de az idő egy későbbi pillanatában megtestesült, hogy megmutassa az embereknek a láthatatlan Isten arcát. János Jézus-portréja vázlatosan előre jelzi az általunk ismert későbbi kereszténység tanítását. Az egyház híres doktrinális vitái, amelyek az első évszázadokban a niceai, kalkedoni és konstantinápolyi zsinatokon zajlottak, főként a János negyedik evangéliuma által felvetett eszmék körül forognak. A krisztológiára - Jézus egy személyére és két természetére - és a Szentháromságra vonatkozó igazhitű (ortodox) dogmák mind János spirituális evangéliumából erednek. Szent János kiváltképpen atyja a keleti kereszténység teológiájának.

Így foglalható össze a "Jézus változó arcai" első két fejezete János írásairól. A következő fejezetekben Szent Pál tanításának hegyormait járom végig.

Szent Pál levelei fél évszázaddal megelőzik János evangéliumát, de a doktrinális fejlődést tekintve csupán kevéssel állnak alatta. A vallástörténészek általános véleménye szerint Szent Pál volt a keresztény egyház igazi alapítója és a megváltás dogmájára épített nyugati keresztény teológia kiépítője. Pál alig említi a történeti Jézust. Mivel életében sohasem találkozott vele, nem volt róla semmilyen személyes ismerete. Pál leveleiben hiába keresnénk Galileát, Kafarnaumot vagy Názáretet. Nem említi Heródest vagy Pontius Pilátust. Mária vagy József neve nem található meg egyetlen levelében sem. Szemét nem a hús-vér Jézusra, hanem a megdicsőült Krisztusra, a zsidók és pogányok univerzális megváltójára szegezte. Ez az emberfeletti, de nem egészen istenesített Krisztus, aki a görög-római világ misztériumvallásainak hőseire emlékeztet, az Isten által tervezett kozmikus dráma főszereplője. Az első - Ádám - utódai a halált és a bűnösséget örökölték, míg az utolsó Ádám, vagy Jézus Krisztus, bűnbocsánatot, életet és üdvösséget hozott az emberiségnek. Pálnak a pogány világban aratott csodálatos sikere, szembeállítva az őskeresztény apostolkodás csődjével a zsidók között, maga is a misztériumjáték szcenáriumához tartozik. Eszerint Jézus közeli visszatérése, melyre Pál és az ősegyház buzgón várakozott, nem történhetik meg, mielőtt az evangélium hirdetése el ne érné az összes nemzeteket. Szent Pál úgy képzelte, hogy a pogányok körében aratott sikere féltékennyé fogja tenni a zsidókat, mert nem fogadnák el könnyen, hogy nem zsidók vegyék át családi örökségüket. Intuíciója szerint, ha egyszer a zsidók belépnek a versenybe, akkor majd előrerohannak, és hamarosan utolérik, majd megelőzik a többieket. Így aztán az egész emberiség, a zsidók és a pogányok, élvezni fogják a megváltás áldását. Szent Pál meg volt győződve róla, hogy Istentől kapott megbízatást a Krisztus-hit meghirdetésére a Földközi-tenger keleti és északi partvidékén lakó népek között. Szíriai, kis-ázsiai és görögországi prédikációs körútja után Rómát kívánta meglátogatni, hogy Itáliában is hirdethesse az evangéliumot, onnan pedig Spanyolországba akart sietni. Szent Pál úgy képzelte, hogy ott, Ibériában, Herkules oszlopainál, a világ távoli nyugati határán fogja meghallani a mennyei trombitaszót és a vegyes, zsidó és nem zsidó halleluja-kórus Krisztus visszatértét köszöntő himnuszát.

A gyönyörű álmok sajnos nemritkán már csúcspontjuk előtt véget érnek. Pál sohasem látta meg Spanyolországot. A Krisztus utáni harmadik évezred kezdetén a zsidók és a keresztények még mindig szétválasztva élnek, és bár kétezer év elmúlt, Krisztus visszatérése még mindig nem történt meg. De a kereszténység még áll, és ez főként ama rendkívüli apostol látomásának köszönhető, aki sosem találkozott a valódi, élő Jézussal.

Így érkezünk el a "Jézus változó arcai" ötödik fejezetéhez, ahol az Apostolok Cselekedeteiben megfogalmazott, a palesztinai zsidó kereszténység által hirdetett harmadik Jézus-portré található. Ez a Jézus igen messze áll a Szent János misztikus látomásában megjelenő isteni Krisztustól. Az Apostolok Cselekedetei Jézusa egy galileai karizmatikus, akit feltámadása után - de nem azelőtt - Isten Úrrá és Messiássá nevezett ki. Ebben a krónikában Jézus nem Isten vagy mennyei idegen, hanem - Péternek egy jeruzsálemi tömeg előtt tett krisztológiai megnyilatkozása szerint - hatalmas csodákkal és isteni jelekkel igazolt férfi. Másként kifejezve, Péter Jézusa eredetileg rendkívüli zsidó próféta volt.

A "Jézus változó arcai" hatodik fejezetében találkozunk a szinoptikus evangélisták, Máté, Márk és Lukács Jézusával. Ezek az evangéliumok Jézust olyan emberként festik le, aki valóban élt, és akinek lábai a vidéki Galilea köves vagy poros ösvényeit taposták. Jézus itt mint vándorló gyógyító, mint ördögűző és mint igehirdető jelenik meg. Az egyszerű emberek, a betegek és a társadalom páriái - a bűnösök, az utcanők és a gyűlölt adószedők - bámulattal és szeretettel néztek rá. Jézus magatartása azonban bosszantotta és megbotránkozott a kispolgáris falusi jegyzőket és zsinagógai elöljárókat. Követői viszont csodatévő prófétaként tisztelték, és nevét hamarosan, noha valószínűleg az ő buzdítása nélkül, a messiási Dávid fiával kapcsolták össze. Hogyan és miért? Azért, mert jótékony karizmatikus tevékenységében felismerték a messiási kor csodáit, vagyis látták, hogy a vak szeme megnyílt, a süket hallott, a sánta és a béna járt, és a leprások megtisztultak. Jézus nem volt forradalmár, és nem volt politikai ambíciója. Prédikációjának legfontosabb tárgya egy új rendszernek, Isten egyetemes uralmának küszöbön álló elérése volt. Ő a zsidóknak, pontosabban Izrael eltévedt bárányainak Isten által kiválasztott vezetőjeként képzelte el magát. Imádott mennyei Atyjától azt a parancsot kapta, hogy testvéreit a bűnbánat kapuján át a spirituális Ígéret Földjére vezesse. "Tartsatok bűnbánatot, mert közel van a mennyek országa!"

Összeütközött a politikailag rendkívül ingatag Jeruzsálem hatóságaival, a törvény és béke őreivel, mivel rosszat tett, rossz helyen és rossz időben. Jézus rossz tette abból állt, hogy a kereskedők és a pénzváltók asztalainak felborításával zűrzavart keltett. Ezek az oltáráldozathoz előírt állatok és a templomkassza által elismert ezüstpénzt ajánlották vételre. A rossz hely a jeruzsálemi templom volt, ahol az ünnepek idején helybéliek és zarándokok óriási tömegei gyűltek össze; ezek forradalmi akció melegágyát alkották. Végül a zsidó húsvét, a rabszolgaságból való megszabadulás ünnepe és a jövőbeni Messiás megérkezésének dátuma rendkívül veszélyes időpontnak számított: ekkor mind a zsidó, mind a római hatóságok idegei olyannyira feszültek voltak, hogy a legkisebb csetepaté is erőteljes reakciót váltott ki belőlük. Így magyarázható a kereszt tragédiája. A zsidó vezetők letartóztatták Jézust mint a rend és a béke potenciális veszélyeztetőjét, mivel azonban nem akarták a felelősséget magukra vállalni, vádlottjukat a világi hatalom képviselőjének a kezébe adták át. Így aztán Pilátus legionáriusai Jézust római keresztre feszítették.

A szinoptikus evangélisták által lefestett karizmatikus messiási gyógyítónak és ördögűzőnek, valamint az Isten országa hirdetőjének a portréját a Jézusra vonatkozó evangéliumi igazságként ismerhetjük el. Ám ezt a képet a holt-tengeri tekercsek, *Flavius Josephus* és más Biblia utáni iratok valódi világában kell elhelyeznünk. Ott találkozhatunk hasonló, noha Jézusnál kisebb jellegű prófétai és karizmatikus egyéniségekkel, mint például *Honi*, *Hanina ben Dosa*, vagy *Jézus*, *Ananiás* fia. A szinoptikus evangéliumok Jézusát velük kell összehasonlítani. Ezen a prizmán keresztül fedezhetjük majd fel a Máté, Márk és Lukács írásainak felszíne alatt rejtőző valódi Jézus homályos arcképet. Nem akarom elárulni a "Változó arcok" hetedik fejezetének minden titkát - ha kíváncsiak, várniuk kell a könyv megjelenéséig -, de itt közreadom összefoglalómat a történeti Jézusról, s végül felolvasom a könyv rövid epilógusát.

Íme az összefoglaló. Jézus arca valóságosan *emberi*, és teljes egészében Isten felé néz. Szenvedélyes hit is ragyog rajta. A jelen időnek és a pillanat kötelességeinek impulzusa élteti. Ez a Jézus olyan mély benyomást tett apostolaira, hogy állandó jelenlétének valóságát még a kereszt rettentő csapása sem tudta kétségbe vonni. E jelenlét arra biztatta tanítványait, hogy maguk is folytassák Jézus gyógyítói és ördögűzői küldetését és az Isten országát hirdető prédikációját. Működésük sikere bebizonyította, hogy Jézus nem tűnt el a sírban, hanem továbbra is él (feltámadt), és hamarosan dicsőségesen vissza fog térni. A személyes tapasztalatból nyert valódi Jézus-kép csak egy vagy két nemzedékkel később kezdett elhomályosulni: amikor Jézus visszajövele még mindig késett. Ezt a képet fátyolozta el előbb Szent Pál és Szent János teológiai és misztikus álmódosása, később pedig a nem zsidó keresztény egyház filozofikus elmélkedése és absztrakt dogmatikája.

Végül az epilógushoz érkezünk. Szokatlan befejezést kerestem, s felmerült egy álom ötlete. Mivel nem voltam biztos benne, hogy közölhető-e, az epilógus szövegét elküldtem a kiadóvállalat igazgatójának, aki habozás nélkül azt válaszolta, hogy nemcsak lehetséges, hanem kötelező is kinyomtatni. Így hangzik.

Epilógus: Az álom (*Sárközi Máttyás* fordításában)

Elérkeztem ahhoz a ponthoz, ahol történészi szerepem véget ér. A prédikálás nem feladatom. Olyan alapigazságokat jelöltem meg, amelyeket olvasóim közül bizonyára jó néhányan találnak életfelfogásuk szempontjából hasznosnak és használhatónak. Ami itt következik, azt bizonyos értelemben a sok könyvoldalra kiterjedő vizsgálódás tapasztalata sugallja, anélkül, hogy befolyásolhatná az eredményt, hiszen merőben más műfajról van szó. Mondjuk, évek munkáját követően, egy délutáni órán elnyomott a buzgóság, és - álmot láttam.

Az álom arról szólt, hogy a valódi Jézus kevéssel a harmadik évezred beköszönte után visszatér a földre. Közepes növésű, középkorú, sötét hajú zsidó, izmos karokkal. Lebarult, mint egy mai galileai Ginoszárból, vagy Kfar Nahumból. Tekintetéből egyszerre ragyog bölcsesség, rokonszenv és acélos határozottság. Hangja zengő, a szeme csillog. Kétezer év után most eljött, hogy megindokolja, mit miért tett. Szólt zsidókhoz, keresztényekhez, templomok vagy zsinagógák hitehagyottaihoz, más vallások hívőihöz és hitetlenekhez egyaránt. *Salom* - köszöntötte a zsidókat.

Felejtsetek el a rólam terjesztett hazugságokat. Közületek való vagyok. Mózes és a próféták vallása az enyém. Csupán különösen fontosnak tartom, hogy keresnünk kell

Urunkat, az Istent, minden felebarátaink iránti cselekedetünkben, minden napunk összes szerény és szereteteli tettében.

Úgy tűnt, Jézus meglepetéssel látja, milyen sok keresztény gyűlt össze fogadására, jóllehet a tömeg nem volt akkora, mint amely nemrégiben üdvözölte a pápát Krakóban.

Csodálkozva látom, milyen sokan nevezitek magatokat követőimnek, annak ellenére, hogy olykor nem éppen kedves dolgokat mondtam a nem zsidókra. Ez hálával és örömmel tölt el. Nélkületek nem emlékeznének nevemre a világ minden szegletében. De úgy érzem, buzdítanom kell benneteket, hogy támaszkodjatok nagyobb mértékben önmagatokra, megérzéseitekre - ha ezt éppenséggel a Szentlélek szavának nevezitek is -, továbbá a magatok erejére és jóságára. Azt mondták nektek, hogy mindent tőlem várjatok. Én meg azt mondom, váltsátok meg magatokat. Ne feledjétek azonban, hogy Isten országa mindig a küszöbön áll. Tüstént lássatok munkához. Egyedül is megválthatjátok magatokat, mert mennyei Atyánk gyermekei vagytok, aki az egyedüli örökké áldott Úristen. Hagyományaitokon, imáitokon ne változtassatok, de óvakodjatok attól, hogy a jelképeket valóságnak lássátok. Zsidó testvéreimet szoktátok hibáztatni azért, hogy a szellemet írott betűvé változtatták. Nem ugyanezt teszitek ti is? Egyébként engem jobban megismerhettek Lukács, Máté és Márk evangéliumából, mint az általatok Újszövetségnek nevezett írások egyéb könyveiből. Bárcsak vettem volna a fáradságot, hogy én magam is írjak! Amúgy pedig legyetek alázatosak, szeressetek és tiszteljétek mindenkit, különösen azokat, akikkel nem értetek egyet.

Majd azokhoz a zsidókhoz és keresztényekhez fordult, akik már rég nem gyakorolják vallásukat, de bűnbánóan keresik az igazságot.

Jól ismerlek és szeretlek benneteket. Azokra az adószedőkre emlékeztettek engem, akik olyannyira óhajtották, hogy jó szívvel szóljak hozzájuk. Milyen kellemes volt a vendégség, amit egyikük az én tiszteletemre rendezett Jerikóban - vagy Galileában történt? Felismerlek benneteket is, kiközösített bűnösök. Azelőtt hoztátok hasonló, az affektáltan áhítatos emberek által szidalmazott férfiak és nők jötték hozzám, figyeltek szavaimra és megváltoztatták életüket. Ismerjétek fel gyengeségeiteket és cselekedjétek helyesen. Bánjátok meg bűneiteket, és bízzatok. Közel vagytok az Isten országához. Most, akárcsak az én időmben, az Atya nagyobb örömmel fogadja a visszatérő tékozló fiút, mint azt, aki (unalmasan) mindig a gyermeke volt.

Ekkor hirtelen felébresztett a telefon. Valamiféle Jim próbált új konyhaajtókat és - ablakokat eladni, jutányos áron. Miatta nem tudom, hogyan végződött volna az álmom.